

ارزیابی خط‌مشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی با استفاده از نظریه داده‌بنیاد

*داود حسین پور^۱، فتاح شریف‌زاده^۲، روح‌الله نوری^۳، امید کریمیان^۴

۱. دانشیار مدیریت دولتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

۲. استاد مدیریت دولتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

۳. استادیار مدیریت منابع انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۴. دانش‌آموخته دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: (۱۳۹۷/۰۹/۱۷) تاریخ پذیرش: (۱۳۹۸/۰۱/۲۱)

Application of Grounded Theory in Assessing the Economic Policies of the Islamic Parliament

*Davoud Hoseinpour¹, Fattah Sharifzadeh², Rouhollah Noori³, Omid Karimian⁴

1. Associate Professor, Public Management, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

2. Professor, Public Management, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

3. Assistant Professor, Human Resources Management, Kharazmi University, Tehran, Iran.

4. Graduated Ph.D. of Public Management, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Received: (08/December/2018) Accepted: (10/April/2019)

Abstract

The present paper seeks to identify the dimensions and components (elements and concepts) and determine the relationship between the dimensions and components of economic policies, and ultimately to design a model for assessing economic policies adopted by the Islamic Consultative Assembly of Iran, including the seventh, eighth and Ninth (1393-1383). The method of research is based on the qualitative method, the data theory of the foundation. Also, interviews with 16 experts from the legislature in the Islamic Consultative Assembly were conducted with deep snowball sampling. After coding the open, axial and selective data of the collected data, 159 primary concepts, 45 sub categories and 8 main categories were extracted. The final outcome of this study is the design of a 5-dimensional model, with its five dimensions in the form of four pillars, inputs, process components and classified products. The findings of this study indicate the domination of the political climate of the country over the policy environment, the rule of politics on the economy, followed by the confrontational legislative, administrative, and administrative aspects with the institutional, structural and cultural challenges in the policy making process. It is therefore proposed that legislators emphasize national interests by adopting a subjective approach and avoiding the involvement of political approaches in the policy-making process. Also, in order to align the policies with the upstream documents, it is essential to form special committees in Parliament.

Keywords

Economic Policies, Evaluation, Islamic Consultative Assembly, Foundation Data Theory.

چکیده

مقاله حاضر درصدد است با استفاده از نظریه داده‌بنیاد به شناسایی ابعاد و مؤلفه‌ها (عناصر و مفاهیم) و تعیین روابط بین ابعاد و مؤلفه‌های خط‌مشی‌های اقتصادی و نهایتاً به طراحی مدل ارزیابی خط‌مشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران شامل مجالس هفتم، هشتم و نهم (۱۳۹۳-۱۳۸۳) بپردازد. روش پژوهش مبتنی بر روش کیفی، نظریه داده‌بنیاد بوده و همچنین با استفاده از نمونه‌گیری گلوله برفی و مصاحبه با ۱۶ نفر از خبرگان حوزه قانون‌گذاری در مجلس شورای اسلامی مصاحبه‌های صورت گرفت. پس از کدگذاری باز، محوری و انتخابی داده‌های گردآوری شده تعداد ۱۵۹ مفهوم اولیه، ۴۵ مقوله فرعی و ۸ مقوله اصلی استخراج شدند. برآیند نهایی این مطالعه طراحی مدلی ۵ بُعدی است که ابعاد پنج‌گانه آن در قالب چهار رکن زمینه، ورودی، مؤلفه‌های فرایندی و محصولات طبقه‌بندی شده و یافته‌های این پژوهش حکایت از تسلط فضای سیاسی کشور بر فضای خط‌مشی‌گذاری، حاکمیت سیاست بر اقتصاد و به‌دنبال آن مواجه بودن بخش قانون‌گذاری، اداری و اجرایی با چالش‌ها و مشکلات نهادی، ساختاری و فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری است. بنابراین، پیشنهاد می‌شود قانون‌گذاران با اتخاذ رویکردی کل‌نگران بر منافع ملی تأکید ورزند و از دخالت رویکردهای سیاسی در فرایند خط‌مشی‌گذاری اجتناب کنند. همچنین به‌منظور همسوسازی خط‌مشی‌ها با اسناد بالادستی تشکیل هیئت‌هایی ویژه در مجلس ضروری است.

واژه‌های کلیدی

خط‌مشی‌های اقتصادی، ارزیابی، مجلس شورای اسلامی، نظریه داده‌بنیاد.

*Corresponding Author: Davoud Hoseinpour

E-mail: hoseinpour@atu.ac.ir

*نویسنده مسئول: داود حسین پور

مقدمه

مطابق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در نظام جمهوری اسلامی قوه مقننه قوانین را تصویب می‌کند. مجلس شورای اسلامی که در آن نمایندگان منتخب مجلس، قوانین گوناگون موردنیاز کشور را تهیه، تعدیل و تصویب می‌کنند و شورای نگهبان وظیفه رد یا تصویب قوانین بعد از تطبیق آن با قانون اساسی و شرع را بر عهده دارد.

در این میان پس از تدوین برنامه و یک خطمشی، خلأی بین تصویب خطمشی و اجرا به وجود می‌آید که نیازمند شناسایی الگویی از ارزیابی است که واسطه بین تدوین خطمشی و اجرایی شدن باشد. به عبارت دیگر، شرایط اجرایی شدن را با ارزیابی و کنترل مستمر در سازمان‌ها تعیین کرده و پس از این مرحله خطمشی می‌تواند عملیاتی شود (مظلومی و متولی، ۱۳۹۱).

اجرای برنامه‌ها، طرح‌ها و خطمشی‌های اقتصادی در ایران موفق و رضایت‌بخش نیست. تحقیقات نشان می‌دهد گاهی مسائل متعددی در اجرای یک خطمشی اتفاق می‌افتد؛ به طوری که عملاً آنچه اجرا می‌شود (البته اگر بشود) با آنچه تدوین شده است، تفاوت اساسی دارد.

با توجه به پیشرفت‌های دهه‌های اخیر در زمینه «ارزیابی» خطمشی، اگرچه تا حدی اهمیت آن برای تحلیلگران خطمشی روشن شده، اما هنوز نتوانسته جایگاه واقعی خود را در خطمشی‌گذاری به دست آورد به همین دلیل است که کماکان از این مرحله در خطمشی‌گذاری به عنوان «حلقه مفقوده»^۱ یاد می‌شود (هیل و هوپ، ۲۰۱۴).

در بسیاری از اوقات عملکرد واقعی مجالس قانون‌گذاری با آنچه در هنگام تدوین خطمشی‌ها وعده داده بودند، تفاوت بسیار دارد و بسیاری از خطمشی‌های مصوب در مرحله اجرا شکست می‌خورند. همواره برای پژوهشگر این پژوهش، فهم چگونگی عملکرد مکانیسم اجرا و ارزیابی موفقیت و یا عدم موفقیت خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران مهم و چالش‌برانگیز بوده چرا که ارزیابی خطمشی، شاخص‌ها و معیارهای مناسبی برای خطمشی‌گذاری بهتر ارائه می‌دهد. به همین سبب عدم اجرای خطمشی از یک طرف باعث می‌شود که هدف

خطمشی عملاً تأمین نشود و از طرف دیگر بسیاری از خطمشی‌های اقتصادی ما مطابق شرایط روز و نیازهای امروز اجتماعی بروز نشوند و بروز نبودن خطمشی‌ها نیز عملاً باعث فقدان کارایی و عدم اثربخشی خطمشی خواهند شد.

با توجه به گستره اجرای خطمشی‌ها و همچنین سنجش‌گریز بودن دستاوردهای آن به خصوص در حوزه‌های غیراقتصادی، پرسش اساسی میزان کارآمدی خطمشی‌ها همواره پیش روی دست‌اندرکاران خطمشی قرار دارد. بازنگری در اجرای خطمشی‌ها نیز مستلزم تدوین سازوکاری جامع، دقیق و قابل‌اتکا برای رصد وضعیت اجرای آن‌ها است. این امر به‌ویژه در رابطه با خطمشی‌هایی که گروه‌های ذی‌نفع متعدد و همراه با خواسته‌ها و انتظارات متفاوت را دربر می‌گیرند اهمیتی دوچندان می‌یابد. ماهیت پیچیده بسیاری از خطمشی‌ها نظیر خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی نمونه‌ای از این موارد است با توجه به نقش آن‌ها در مشروعیت دولت نزد عموم مردم، بررسی دقیق و جامع ابعاد آن‌ها را ناگزیر می‌سازد.

پیشینه‌های پژوهش

خطمشی عمومی، مجموعه‌ای از اقدامات نسبتاً ثابت و پایدار و هدفمند دولت، به قصد حل معضلات یا دغدغه‌های عمومی جامعه است (آندرسون^۳، ۲۰۱۴). در یک تعریف عام و خلاصه می‌توان خطمشی عمومی را تصمیمی دانست که در قبال یک مشکل عمومی اتخاذ می‌شود (قلی پور، ۱۳۸۹). طبق نظر ویلیام جنکینز در کتاب تحلیل سیاست‌ها، خطمشی عمومی مجموعه‌ای از تصمیم‌گیری‌های به هم وابسته است که به وسیله گروه‌ها یا بازیگران سیاسی با هدف دستیابی به اهداف خاص یا به دست آوردن ابزار مناسب برای دستیابی به آن اهداف اتخاذ می‌شود (جنکینز^۴، ۱۹۸۷). در پژوهش حاضر خطمشی عمومی عبارت است از تصمیماتی که به وسیله مراجع مختلف بخش عمومی (مجلس، قوای سه‌گانه و ...) که نماینده حفظ منافع عمومی‌اند اتخاذ می‌شود یا اقدامات هدف‌دار، راه و روش انجام هدف‌های نظام، بایدها و نبایدها و راهنمای عمل، قلمرو خطمشی عمومی جامعه است.

ارزیابی خطمشی، فرایندی است که در آن مشخص

3. Anderson
4. Jenkins

1. Missing Link
2. Hill & Hupe

ارزیابی محتوای^۴ خطمشی

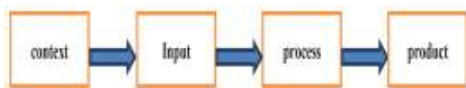
این نوع ارزیابی دربردارنده مراحل مهمی از فرایند خطمشی‌گذاری (تعریف مسئله، تحلیل و تدوین خطمشی و انتخاب و توسعه خطمشی) بوده و درصدد پاسخ به این سؤال است که آیا محتوای خطمشی، به‌وضوح بیانگر اهداف خطمشی، اجرای آن و منطق اساسی برای بررسی آثار احتمالی خطمشی هست؟

ارزیابی اجرای^۵ خطمشی

این نوع ارزیابی دال بر آن است که آیا خطمشی طبق برنامه و همان‌طور که انتظار می‌رفت به اجرا در آمده است یا خیر؟

ارزیابی پیامد^۶ خطمشی

این نوع ارزیابی نیز دال بر این مهم است که آیا خطمشی مدنظر توانسته است نتایج و پیامدهای مورد انتظار را حاصل کند؟

شکل ۱. ارتباط مراحل فرایند خطمشی‌گذاری و انواع ارزیابی

در ادامه به برخی از مدل‌های ارزیابی خطمشی یا برنامه اشاره می‌شود:

الف) مدل ارزیابی هدف‌گرا (مبتنی بر هدف): این مدل ارزیابی نمونه کاملی از سادگی و وضوح است. مهم‌ترین سؤالی که در این مدل مطرح می‌شود آن است که آیا نتایج اجرای خطمشی با اهداف آن تطابق و همخوانی دارند؟ (ودونگ^۷، ۲۰۰۹).

ب) مدل ارزیابی آزاد از هدف^۸: این مدل، نخستین بار توسط اسکریون^۹ در مقاله‌ای با عنوان روش ارزیابی ارائه شد. در این نوع ارزیابی، اهداف خطمشی نادیده گرفته می‌شوند و ارزیابان تلاش می‌کنند قضاوت خود را درباره خطمشی، بر نتایج واقعی مبتنی سازند، بدون این‌که تمایلات و تصمیمات خطمشی‌گذاران را مدنظر قرار دهند (ورسن^{۱۰}، ۱۹۹۰).

می‌شود یک خطمشی در عمل از چه ابزارهایی استفاده کرده است، درصدد تحقق چه اهدافی بوده و تا چه میزان به اهداف موردنظر دست پیدا کرده است (هولت، رامش و پرل^۱، ۲۰۰۹). هدف کلی ارزیابی، فراهم آوردن بازخوری سودمند برای تصمیم‌گیری و ارائه بازخور به خطمشی‌گذار به‌منظور کمک به بهبود برنامه‌ها یا خطمشی موجود و ادامه یا توقف اجرای آن‌ها، در جهت دستیابی بهتر به اهداف تعیین شده است (قلی‌پور، ۱۳۹۱).

ارزیابی خطمشی را با توجه به مرحله زمانی مورد بررسی در چرخه خطمشی به سه دسته عمده تقسیم کرد: الف) ارزیابی آینده‌نگر یا پیش‌بینی در زمان تدوین خطمشی انجام می‌شود و طی آن عقلانیت و دلایل توجیهی خطمشی یا برنامه بررسی می‌شود. در این ارزیابی، روش کار و الگوی منطقی انجام فعالیت‌های خطمشی برای حصول نتایج ترسیم شده و زمان و میزان تحقق نتایج خطمشی برآورد می‌شود (فونل و روگرز^۲، ۲۰۱۱).

ب) ارزیابی حین اجرا: نظارتی است که طی عمر اجرایی یک خطمشی و به‌طور مستمر و مرحله‌ای انجام می‌شود تا با اعلام هشدار سریع به مجریان، اصلاحات لازم حین اجرای خطمشی، انجام پذیرد (مایلز و همکاران^۳، ۲۰۰۶).

ج) ارزیابی گذشته‌نگر یا پسین، پس از اتمام اجرای خطمشی انجام می‌شود و خروجی‌های بلافصل، پیامدها و اثرات خطمشی را بررسی می‌کند و درخصوص کارآمدی خطمشی در تحقق اهداف قضاوت انجام می‌دهد (مایلز و همکاران، ۲۰۰۶). خطمشی‌های اقتصادی نیز دربردارنده مجموعه تصمیماتی است که از سوی مجلس برای دستیابی به شماری از اهداف از جمله تأمین رشد، اشتغال و ثبات قیمت‌ها به کار گرفته می‌شود. محورهای خطمشی‌های اقتصادی بر پایه تفکر حاکم بر ساکن‌داران دستگاه‌های حاکمیتی و نگاه آن‌ها به کشور خود و جهان شکل می‌گیرد (الوانی و شریف‌زاده، ۱۳۹۴).

در مطالعه برانسون، رویر و چریکو، ارزیابی خطمشی شامل سه مرحله محتوا، اجرا و پیامدهای خطمشی بوده است. هریک از آن‌ها بر یکی از مراحل فرایند خطمشی‌گذاری متمرکز است.

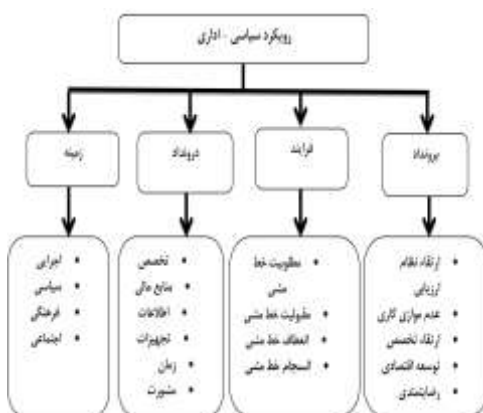
4. Content Evaluation
5. Implementation Evaluation
6. Impact Evaluation
7. Vedung
8. Goal Free Evaluation
9. Screven
10. Worthen

1. Howlett, Ramesh & Perl
2. Funnell & Rogers
3. Miles & al el.

اجرای خطمشی اطمینان حاصل شود. نظارت بر رعایت قوانین و مقررات، دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌ها از موضوع این ارزیابی محسوب می‌شود.

ج) ارزیابی سیاسی: نمایندگان مجلس با توجه به این که با خواست و نیاز جامعه، آشنایی دارند، ممکن است ضرورت تصویب قانونی را برای کشور احساس کنند و با طرح موضوع از طریق ارائه متن موردنظر در مجلس تمایل سیاسی خود را ابراز کرده و آن را تصویب کند. این نوع ارزیابی بیشتر بر رابطه حاکمیت و ملت متمرکز است و تجلی آن در رفتارهای جمعی مردم در تأیید یا تکذیب خطمشی‌های اقتصادی مصوب کرد پیدا می‌کند (دانش‌فرد، ۱۳۹۲).

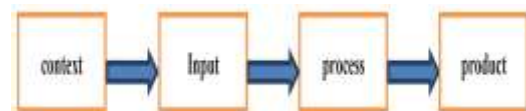
با بررسی ادبیات پژوهش و مطالعه جامع دیدگاه صاحب‌نظران حوزه خطمشی عمومی، متغیرها و شاخص‌های چارچوب نظری تحقیق احصا و از آنجا که تحقیق حاضر مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد است و به دلیل فرایندی بودن قانون‌گذاری اقتصادی در مجلس شورای اسلامی ایران و ضرورت ارزیابی مرحله به مرحله خطمشی‌گذاری از طریق کمیسیون‌های تخصصی مجلس و بررسی عدم مغایرت مصوبه‌های مجلس شورای اسلامی با احکام شرعی و قانون اساسی جمهوری اسلامی به‌وسیله شورای نگهبان و تشابه مدل ارزیابی خطمشی‌گذاری (سیپ) و نزدیک بودن ارزیابی‌های سیاسی و اداری در زمینه خطمشی‌های اقتصادی با موضوع پژوهش حاضر، برای چارچوب نظری، ترکیبی از مدل سیپ و رویکرد ارزیابی سیاسی-اداری استفاده و از الگوی ذیل به‌عنوان راهنمای مفهومی و عملی تحقیق استفاده شده است.

شکل ۳. چارچوب نظری پژوهش

ج) مدل ارزیابی مبتنی بر همکاری^۱: تأکید این مدل بر تشریح مساعی صاحبان و کاربران اصلی برنامه/خطمشی در فرایند ارزیابی است. زیرا آن‌ها برنامه را بهتر شناخته و با ارزیابی آن، از نتایج به دست آمده برای تصمیم‌گیری‌ها استفاده می‌کنند و با این فرض آغاز می‌کنند که ارزیابی باید کاربرد واقعی داشته باشد (کاهان^۲، ۲۰۰۸).

د) مدل ارزیابی سیپ^۳: این مدل که توسط استافل بیم^۴ (۲۰۰۲) معرفی شد، چارچوب جامعی را برای هدایت نحوه ارزیابی خطمشی‌ها، برنامه‌ها، پروژه‌ها، کارکنان، محصولات، نهادها و سیستم‌ها ارائه می‌دهد. مفاهیم آن ریشه در اهداف، آزمون‌ها و طرح‌های تجربی دارد. از این‌رو، در بسیاری از مراکز به‌منزله عملی‌ترین و معروف‌ترین مدل ارزیابی به کار گرفته شده است. مفاهیم اصلی مدل در واژه CIIP نهفته‌اند. الگوی ارزیابی سیپ چهار نوع ارزیابی را ارائه می‌کند چون عنوان سیپ (Cipp) از حرف اول کلمات موقعیت یا زمینه (context)، درون‌داد (input)، فرآیند (process) و فرآورده (product) به دست آمده است. در واقع، این واژه به زمینه، درون‌داد، فرایند و محصول (خروجی) اشاره دارد و بر ارزیابی آن‌ها دلالت می‌کند. مهم‌ترین هدف این مدل، ارزیابی، بهبود و اصلاح خطمشی‌ها و برنامه‌ها (و نه اثبات آن‌ها) است (استافل بیم و کورین^۵، ۲۰۱۴).

شکل ۲. مدل سیپ

ارزیابی خطمشی‌های مصوب در جمهوری اسلامی ایران به سه طریق زیر صورت گیرد:

الف) ارزیابی اداری: از نوع ارزیابی درونی بوده و معمولاً از طریق مجریان رسمی اجرا می‌شود یا ممکن است از طریق نهادها و مقامات رسمی و حتی بوروکراسی‌ها انجام شود.

ب) ارزیابی قضایی: این نوع ارزیابی بر ابزارهای خطمشی متمرکز است و سازوکاری را به کار می‌گیرد که از صحت

1. Collaborative Evaluation
3. Kahan
3. SIIP Evaluation Model
5. Stufflebeam
6. Stufflebeam & Coryn

اطلاعات پیمایشی یا زمینه‌ای است.

واعظی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود تحت عنوان «شناسایی و اولویت‌بندی الگوهای ارزیابی ختمشی عمومی» به بررسی ارزیابی ختمشی، کارکردهای ضروری و متنوعی در عرصه حاکمیت و مدیریت دولتی پرداخته‌اند؛ آنان معتقدند علی‌رغم اهمیت، محققان ایرانی در این حوزه کمتر به تحقیق پرداخته‌اند. لذا، با الگوهای ارزیابی ختمشی آشنایی کمتری وجود دارد. محققین به منظور احصاء معیارهای مطلوبیت و بهینگی الگوها، هجده الگوی رایج ارزیابی ختمشی را در معرض دید خبرگان نمونه پژوهش قرار دادند تا معرفتی نو و نسبتاً جامع از الگوهای یاد شده ایجاد کنند.

جباری‌پور و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود تحت عنوان «بررسی و ارزیابی ختمشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های چهارگانه توسعه جمهوری اسلامی ایران» بیان می‌کند که از آنجا که برنامه‌های توسعه، اصلی‌ترین گام‌های رسیدن به چشم‌انداز ۱۴۰۴ است، برای اصلاح ختمشی‌های آینده، تجزیه و تحلیل و ارزیابی سیاست‌های آن‌ها ضروری است. آنان در پژوهش خود با استفاده از روش تحلیل محتوا و تکنیک تجزیه و تحلیل مضمون به ارزیابی و تجزیه و تحلیل محتوای ختمشی‌های چهار برنامه گذشته در ابعاد چهارگانه اقتصادی، اداری، اجتماعی و سیاسی در زمینه مبارزه با فساد پرداخته‌اند. معمارزاده طهران، غلامرضا و همکاران (۱۳۹۰) با پژوهشی به نام «ارائه مدل برای ارزیابی اثربخشی اجرای ختمشی‌های عمومی جمهوری اسلامی ایران در حوزه بهداشت و درمان». در این تحقیق ارزیابی اثربخشی اجرای ختمشی‌های مصوب مجلس شورای اسلامی در حوزه بهداشت و درمان می‌پردازد. روش مورد استفاده در این تحقیق توصیفی از نوع پیمایشی است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که میزان اثربخشی انواع اجرا با یکدیگر متفاوت است و برای افزایش اثربخشی هر نوع اجرا باید به شاخص‌های مختلف توجه کرد.

تحقیقات آلکین و کریستی^۱ (۲۰۱۲)، درخصوص گونه‌شناسی الگوهای ارزیابی از نظر اعتبار و جامعیت متفاوت‌تر مابقی است. چراکه خود نظریه‌پردازان نیز با ارائه بازخورد به ایشان سهمی در تکمیل و بهبود طبقه‌بندی یاد شده داشته‌اند. از نقطه نظر آلکین و کریستی، به‌طور کلی الگوهای ارزیابی ختمشی عمومی می‌توان به سه دسته، روش محور، ارزش محور و کاربردی تقسیم کرد.

در باب موضوع ارزیابی ختمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران و مفاهیم ارزیابی و رابطه آن با ختمشی تحقیقاتی به زبان فارسی و خارجی صورت پذیرفته که به برخی از آنان اشاره می‌شود:

دانایی‌فرد و همکاران (۱۳۹۷) در تحقیقی تحت عنوان «چگونگی ارزشیابی کیفیت ختمشی‌های عمومی در ایران: پژوهشی اکتشافی مبتنی بر روش‌شناسی ترکیبی» اظهار کردند ختمشی‌های عمومی نقش مهمی در پیشرفت و توسعه کشورها ایفا می‌کنند به طوری که تحقق اهداف توسعه و رفاه هر کشوری به کیفیت ختمشی‌های عمومی آن بستگی دارد. آنان به این نتیجه رسیدند که بر اساس فرایند ختمشی‌گذاری عمومی، مهم‌ترین مراحل تأثیرگذار در کیفیت ختمشی‌های عمومی مرحله تدوین ختمشی عمومی و مرحله مشروعیت بخشی به ختمشی عمومی هستند.

حسنقلی‌پور و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان «توسعه مدل ارزشیابی ختمشی نگهداشت اثربخش اعضای هیئت‌علمی در آموزش عالی» درصدد توسعه مدلی برای «ارزشیابی ختمشی نگهداشت اثربخش اعضای هیئت‌علمی در آموزش عالی» برآمدند. نوع پژوهش آن‌ها از لحاظ هدف، کاربردی و از جنبه روش پژوهش، آمیخته (کیفی - کمی) است. اسعدی و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان «الگوی برای اجرای اثربخش ختمشی‌های عمومی در وزارت امور اقتصادی و دارایی (مطالعه موردی: گمرک جمهوری اسلامی ایران)» به رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر اجرای اثربخش ختمشی‌های عمومی و ارائه الگویی برای اجرای اثربخش ختمشی‌های عمومی در گمرک جمهوری اسلامی ایران پرداختند. این تحقیق از نظر هدف، اکتشافی و از نظر روش، تلفیقی از روش‌های کیفی و کمی (آمیخته) است. در مجموع، این تحقیق الگوی جدیدی برای اجرای اثربخش ختمشی عمومی در گمرک جمهوری اسلامی ایران معرفی کرده است.

شریف‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان «ارزیابی مؤلفه‌های مؤثر بر ختمشی‌گذاری در صنعت نفت و گاز از منظر کارآفرینی» می‌نویسند که ختمشی‌گذاری در چارچوب ژرف‌نگرانه مدیریتی به‌مثابه مدیریت کلان و ملی است که دربرگیرنده برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی طرح‌های گوناگون، در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، برای دستیابی به اهداف متنوع در جغرافیای هدف است. پژوهش مذکور به لحاظ کاربرد از نوع کاربردی و به لحاظ هدف از نوع اکتشافی و به لحاظ شیوه جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل

برای تبیین موضوع مورد مطالعه نحوه درک و تفسیر افراد مورد مصاحبه و یا مشارکت‌کنندگان در تحقیق مبنای عمل قرار گرفته است. به عبارتی دیگر، محقق درصدد استفاده از لایه اول (پارادایم) مدل پیازی است که بیان‌گر نوع نگاه پژوهشگر به موضوع مورد مطالعه، یعنی استفاده از رویکردهای تفسیر محور، است. همچنین براساس مدل مذکور در ادامه بر لایه دوم آن، یعنی رویکرد استقرایی، تأکید شده است. بنابراین، با توجه به لایه سوم مدل پیازی که به انتخاب استراتژی توسط محقق اشاره دارد استراتژی نظریه داده‌بنیاد انتخاب شده است. از این رو، می‌توان گفت که جهت‌گیری حاکم بر این پژوهش که در لایه چهارم مدل پیازی به آن اشاره شده یک جهت‌گیری کیفی است. لذا، بر اساس جهت‌گیری مذکور رویکرد استقرایی به منظور کشف یک نظریه داده‌بنیاد اتخاذ شده است. رویکرد استقرایی این امکان را برای پژوهشگر فراهم می‌آورد تا گزارشی نظری از ویژگی‌های عمومی موضوع پرورش دهد و به‌طور هم‌زمان، پایه این گزارش را در مشاهدات تجربی داده‌ها محکم می‌سازد. یعنی روند شکل‌گیری نظریه در این راهبرد حرکت از جز به کل است.

برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های الف) روش‌های کتابخانه‌ای (مقاله‌ها و مجله‌ها: مطالعه مقاله‌ها و مجلات مرتبط با حوزه پژوهش، به‌ویژه مقالات مرتبط با مدیریت دولتی و پاسخگویی. ب) روش‌های میدانی (مصاحبه با اشخاص با سابقه فعالیت و خبرگان حوزه خطمشی‌گذاری اقتصادی) استفاده شده است. افراد مورد مطالعه این پژوهش اشخاص با سابقه فعالیت و خبرگان حوزه خطمشی‌گذاری، نمایندگان فعلی و ادوار مجلس شورای اسلامی در مجلس شورای اسلامی از کمیسیون‌های برنامه و بودجه و محاسبات، اصل ۹۰، قضایی، اقتصاد، صنایع و معادن و مدیران و کارشناسان اجرایی دیوان محاسبات و سازمان برنامه و بودجه و مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳-۱۳۹۳) تشکیل می‌دهد. در این راستا، با توجه به هدف پژوهش، از روش نمونه‌گیری گلوله برفی یا زنجیره‌ای^۵ برای مصاحبه استفاده شده است. در مجموع پس از انجام ۱۶ مصاحبه با خبرگان، داده‌های گردآوری شده به نقطه اشباع رسیده و نیازی به مصاحبه‌های جدید وجود نداشت. در این پژوهش از نظریه داده‌بنیاد صرفاً برای

در مطالعه برانسون، چریکو و استاماکاتیس^۱ (۲۰۰۹)، ارزیابی خطمشی شامل سه مرحله محتوا، اجرا و پیامدهای خطمشی بوده است. هر یک از آن‌ها بر یکی از مراحل فرایند خطمشی‌گذاری متمرکز است: ارزیابی محتوای خطمشی، ارزیابی اجرای خطمشی، ارزیابی پیامد خطمشی. فیشر و میلر^۲ (۲۰۱۷)، بر این باورند که مطالعات ارزیابی، به مرحله خاصی از چرخه خطمشی‌گذاری عمومی محدود نمی‌شود که با خاتمه خطمشی یا طراحی مجدد چرخه خطمشی، به کار برده شده از مشکل و دستور جدد به پایان برسد، بلکه بر مبنای نگرش چرخه خطمشی، برای کل فرایند خطمشی‌گذاری و بر مبنای نگرش کل فرایند خطمشی‌گذاری و بر مبنای نگرش زمانی، قبل و بعد از اجرای خطمشی به کار برده می‌شود.

ولمن^۳ (۲۰۰۳)، انواع گوناگون ارزیابی را چنین متمایز می‌کند: ارزیابی پیشین، ارزیابی جاری، ارزیابی پسین که دو فعالیت عمده را در بر دارند. اول، سنجش اینکه اهداف مورد انتظار خطمشی تا چه حد محقق شده‌اند؟ دوم، پاسخ به این سؤال که آثار و تغییرات مشاهده شده تا چه حد به برنامه یا خطمشی اجرا شده مرتبط هستند؟.

گوبا و لینکلن^۴ (۱۹۸۹)، سیر تحول الگوهای ارزیابی را به چهار نسل تقسیم می‌کند. نسل اول ارزیابی از سال ۱۹۰۰ با تأکید بر اندازه‌گیری کمی خطمشی و تحت‌تأثیر فضای نظریه مدیریت علمی تیلور به وجود آمد. نسل دوم ارزیابی از سال ۱۹۴۲ با تمرکز بر توصیف‌گری کمی - کیفی به‌جای اندازه‌گیری آغاز شد. نسل سوم، در سال ۱۹۶۷ با چرخش نگاه از توصیف نحوه تحقق اهداف به قضاوت‌گری میزان ارزشمندی و شایستگی خطمشی، شروع شد و نسل چهارم ارزیابی از سال ۱۹۸۵ با معرفی ارزیابی ساختارگرا، با ترویج مدل تعاملی ارزیاب گروه‌های ذی‌نفع به‌جای قضاوت‌گری فردی و مبتنی بر معرفت‌شناسی پسامدرن، آغاز شد.

روش‌شناسی پژوهش

مبنای کار در این پژوهش مدل پیازی است. از آنجا که این مطالعه بر مبنای پارادایم تفسیری و غیر اثباتی است. لذا،

1. Brownson, Chriqui & Stamatakis
2. Fischer & Miller
3. Wollmann
4. Guba & Lincoln

فرایند روایت نظریه پدیدار شده به‌طور مبسوط، همراه با جزئیات و توجه به مشخصه‌ها و ابعاد ارائه شوند. **انحراف:** در این رابطه باید گفت که در داده‌های پژوهش حاضر موارد متعددی وجود دارد که همسو با قانون‌گذاری نبوده و در مجموعه مشخصه‌های دیگر قرار گرفتند. **نوآوری:** در مورد این معیار باید اشاره کرد که یافته‌های پژوهش حاضر، برای ارائه مدل نسبتاً جامعی در حوزه ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی در مجلس شورای اسلامی ایران از نوآوری برخوردار است.

حساسیت: طی فرایند پژوهش حاضر، پژوهشگر تلاش کرد موضوع مطالعه را مهم بداند و با جدیت تمام به اجرای پژوهش با جدیت اقدام کند. **استناد به یادداشت‌ها:** در این زمینه، پژوهشگر تلاش کرد در بخش‌های مختلف فرایند روایتگری تجربه خطمشی‌گذاری و برحسب لزوم به یادداشت‌های مستخرج از داده‌ها استناد کند.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، در نتیجه تحلیل تم مصاحبه‌های انجام شده، تعداد ۱۵۹ مفهوم اولیه استخراج شدند، فرایند شناسایی مفاهیم، به صورت رفت و برگشتی بود، به این معنا که ابتدا با بررسی ادبیات موضوع، مفاهیم اولیه و کلی استخراج شدند. سپس با انجام مصاحبه‌ها و مطرح شدن مفاهیم جدید و جزئی‌تر، بار دیگر به ادبیات مراجعه شد تا معادل بحث‌های مطرح شده در مصاحبه‌ها، در ادبیات نیز جستجو شود.

گام بعدی پس از کدگذاری متون، تحلیل، ترکیب و تلفیق کدها در قالب مؤلفه‌ها بود. در این گام کدهای شناسایی شده براساس میزان تشابه مفهومی، دسته‌بندی و ترکیب شدند و ۸ مقوله اصلی، ۴۵ مقوله فرعی (شاخص) و ۵ بُعد، برای طراحی مدل، استخراج شدند.

درواقع، در رویکرد کدگذاری، مفاهیم شناسایی شده براساس شهود و درک پژوهشگر از موضوع مورد بررسی و با توجه به وجه اشتراک مفاهیم، در قالب مقوله‌ها (برحسب نیاز در قالب مقوله‌های فرعی و سپس مقوله‌های اصلی) دسته‌بندی شدند.

«تحلیل داده‌ها» استفاده شده است.

همواره دو معیار اصلی روایی و پایایی برای ارزیابی پژوهش‌های کمی و کیفی مطرح شده است. باوجوداین، کوربین و استراوس با به‌کارگیری این دو معیار برای پژوهش‌های کیفی مبتنی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد مخالفت ورزیده و معیار مقبولیت را پیشنهاد داده‌اند (کوربین، استراوس و استراوس، ۲۰۱۴).

مقبولیت بدین معنی است که یافته‌های تحقیق تا چه حد در انعکاس تجارب مشارکت‌کنندگان، محقق و خواننده در رابطه با پدیده مورد مطالعه موثق و قابل‌باور است. در پژوهش حاضر پس از تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها به روش کدگذاری سه‌گانه، به‌منظور اعتباربخشی به مدل تحقیق، متغیرهای استخراج شده از مصاحبه‌ها و نتایج حاصل، به ۷ نفر از صاحب‌نظران قانون‌گذاری (۴ نفر از اشخاصی که قبلاً با آن‌ها مصاحبه شده بود و ۳ نفر از صاحب‌نظرانی که قبلاً در مصاحبه شرکت نداشتند) ارائه شده و مورد پالایش قرار گرفت. بر مبنای ۱۰ شاخص مقبولیت کوربین و استراوس پژوهش حاضر به شرح زیر ارزیابی شد:

تناسب: به‌منظور تحقق این معیار یافته‌های پژوهش حاضر پس از ارزیابی و پالایش ۷ نفر از متخصصان حوزه قانون‌گذاری به تأیید رسید.

کاربردی یا مفید بودن یافته‌ها: در این باره باید گفت که یافته‌های تحقیق حاضر در بعد عملی در زمینه فرایند قانون‌گذاری در مجلس شورای اسلامی ایران می‌تواند مفید باشد.

مفاهیم: مفاهیمی نظیر خطمشی‌های بازرگانی، خطمشی‌های اقتصاد مقاومتی و خطمشی‌های اقتصاد بومی از مفاهیم جدید پژوهش هستند.

زمینه مفاهیم: یافته‌های پژوهش حاضر بر خواسته از تجارب، وقایع و رویدادهای مربوط به قانون‌گذاری بوده و مفاهیم پدیدار شده آن نیز مبتنی بر بستر، زمینه و فرهنگ مجلس شورای اسلامی ایران است.

منطق: برای تحقق این معیار در فرایند خطمشی‌گذاری اقتصادی تلاش شد تا روایت مدنظر از آهنگ منظم و یکپارچه و توالی مناسبی برخوردار باشد.

عمق: در پژوهش حاضر تلاش شد یافته‌های پژوهش در

جدول ۱. کدگذاری محوری

مفهوم / کد اولیه	مقوله‌های فرعی (شاخص‌ها)
	مغفول ماندن شرایط اقتصادی
	عدم تناسب قوانین با شرایط اقتصادی
کم‌توجهی به شرایط اقتصادی، ریسک سرمایه‌گذاری، نقش و جایگاه کمیسیون اقتصادی، تحصیلات غیراقتصادی قانون‌گذار، عدم نگرش مثبت به اقتصاد، نقش پایین فراکسیون اقتصادی، عدم تفکر کلان اقتصادی قانون‌گذار، نقش ضعیف کمیسیون اقتصادی، عدم حمایت از سرمایه‌گذاری داخلی	عدم گرایش متخصصان به عضویت در کمیسیون اقتصادی عملکرد ضعیف فراکسیون‌های اقتصادی عدم توجه به بار مالی قوانین عدم توجه به تصویب قوانین تسهیلگر ترجیح دولت بر نگاه‌های اقتصادی در تصویب قوانین عدم توجه به توان مالی مردم عدم تأکید بر قوانین صادرات محور عدم حاکمیت کمیسیون اقتصادی در تصویب قوانین
گفتمان سیاسی حاکم بر مجلس، گرایش فکری رئیس‌جمهور، کم‌رنگ بودن نقش نمایندگان مستقل در تصویب قوانین، ارجحیت گرایش‌ها سیاسی، اولویت گرایش حزبی در مصوبات، عدم توجه به ابعاد فرهنگی مصوبات	تقدم گرایش سیاسی بر گرایش اقتصادی اثرگذاری گفتمان سیاسی بر تصویب قوانین گرایش رئیس مجلس به تأثیرگذاری در روند قانون‌گذاری منفعل بودن فراکسیون‌های اقتصادی در مقابل فراکسیون‌های سیاسی حاکمیت سیاست بر ساختار کمیسیون اقتصادی مجلس
گرایش فکری رئیس مجلس، اولویت گرایش دینی و مذهبی، اولویت منافع حزبی مصوبات، پررنگ بودن ابعاد مذهبی قوانین، منفعت قشری خاص در تدوین قانون	عدم اولویت حاکمیت حزبی حاکمیت مذهبی عدم اثرگذاری حزبی نمایندگان بر قوانین دولت‌محور نبودن تفسیر قوانین
عدم توجه به ظرفیت‌های کشور، رفع تبعیض بین اقشار جامعه، برقراری عدالت اجتماعی، عدم توجه به راهبرد نظام، عدم توجه به مطالبات روز، توجه به سیاست‌های اصل ۴۴، عدم توجه مجلس به نیاز جامعه، عدم تدوین مصوبات بازار محور، عدم توجه به قوانین فرادستی، تأکید بر ملی بودن مصوبات	توجه به سیاست‌های کلان نظام داشتن رویکرد کلان توجه به شرایط جامعه اجماع در تصویب قوانین جامعه‌محور بودن قوانین تصویب قوانین عدالت‌محور عام‌گرا بودن قوانین فرهنگ‌محور بودن قوانین
ضعف اطلاع‌رسانی مجلس، عدم وجود نظام نظارت روتین، انحراف مجری از قانون، مشغله بیش‌ازحد نمایندگان	کاربردی بودن سیستم نظارت ضرورت سیستم نظارت اختصاص زمان مناسب برای قانون‌گذاری
قابلیت بازنگری قانون، حضور فعال نمایندگان ناظر در دولت، مصوبات متعارض در دولت، ناهماهنگی بین دولت و مجلس، عدم توجه به ظرفیت‌های کشور، عدم توجه مجلس به نیاز جامعه، اختلاف نظر بین کمیسیون‌ها، بوروکراسی در اجرا، بوروکراسی در نظارت	عدم وجود موازی کاری بین قوا هماهنگی بین کمیسیون‌ها عدم حاکمیت بروکراسی در اجرا
دانش محدود قانون‌گذار، اختصاص ندادن وقت کافی برای تدوین، عدم توجه به قوانین فرادست، عدم رویه نظارت مناسب، تفسیر ضعیف	به‌کارگیری نظرات کارشناسی توجه به تخصص کاری اجرام‌محور نشدن قانون‌گذار

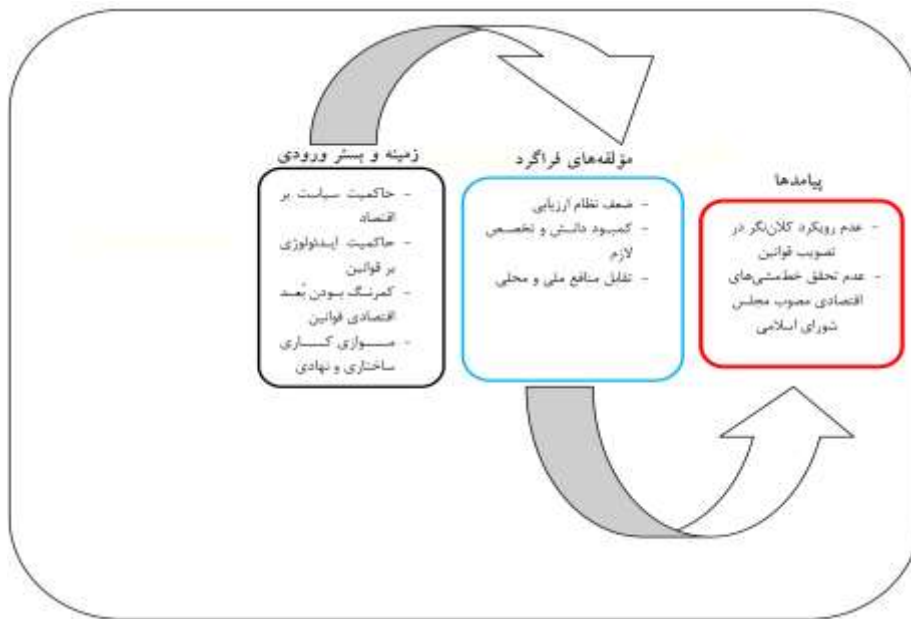

در اجرای قانون، نداشتن مشاورین علمی، مشاوره با مرکز پژوهش‌های مجلس، رعایت فرایند تصویب خط‌مشی، عدم وجود نظام نظارت، بی‌توجهی به دانش و تخصص	ضرورت تناسب رشته اعضای کمیسیون اقتصادی اشراف به قوانین فرادستی ضرورت تطابق لوایح با قوانین ضرورت رعایت فرایند قانون‌گذاری
مطالبات محلی نمایندگان، عدم تأکید بر منافع ملی، تأکید بر منطقه‌ای بودن مصوبات، عدم خودباوری نمایندگان محلی، دخالت قانون‌گذار در اجراء جزئی‌نگری نمایندگان، جزئی‌نگری نمایندگان، نداشتن تفکر ملی نماینده	انطباق خاستگاه قانون‌گذار و مطالبات آن‌ها عدم تأکید بر منافع محلی عدم انفعال نمایندگان محلی عدم رویکرد ابزاری نمایندگان عدم تقدم منافع فردی بر منافع جمعی

جدول ۲. مفاهیم مقوله‌های فرعی، مقوله‌های اصلی و ابعاد تأکید شده در مدل نهایی

ابعاد	مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی (شاخص‌ها)
رویکرد اقتصادی	کمرنگ بودن بُعد اقتصادی قوانین	مغفول ماندن شرایط اقتصادی
		عدم تناسب قوانین با شرایط اقتصادی
		عدم گرایش متخصصان به عضویت در کمیسیون اقتصادی
		عملکرد ضعیف فراکسیون‌های اقتصادی
		عدم توجه به بار مالی قوانین
		عدم توجه به تصویب قوانین تسهیلگر
		ترجیح دولت بر بنگاه‌های اقتصادی در تصویب قوانین
رویکرد سیاسی	حاکمیت سیاست بر اقتصاد	عدم توجه به توان مالی مردم
		عدم تأکید بر قوانین صادرات محور
		عدم حاکمیت کمیسیون اقتصادی در تصویب قوانین
		تقدم گرایش سیاسی بر گرایش اقتصادی
		اثرگذاری گفتمان سیاسی بر تصویب قوانین
		گرایش رئیس مجلس به تأثیرگذاری در روند قانون‌گذاری
		منفعل بودن فراکسیون‌های اقتصادی در مقابل فراکسیون‌های سیاسی
فنی و اجرایی	توجه به نظام ارزیابی	حاکمیت سیاست بر ساختار کمیسیون اقتصادی مجلس
		اولویت حاکمیت حزبی
		حاکمیت مذهبی
		اثرگذاری حزبی نمایندگان بر قوانین
		دولت‌محور نبودن تفسیر قوانین
		وجود موازی کاری بین قوا
		هماهنگی بین گروه‌ها
ضرورت دانش و تخصص	توجه به نظام ارزیابی	حاکمیت بروکراسی در اجراء
		کاربردی بودن سیستم ارزیابی
		ضرورت سیستم ارزیابی
		اختصاص زمان مناسب برای قانون‌گذاری
		به‌کارگیری نظرات کارشناسی
ضرورت تناسب رشته اعضای کمیسیون اقتصادی	ضرورت دانش و تخصص	توجه به تخصص کاری
		اجرام‌محور نشدن قانون‌گذار
		ضرورت تناسب رشته اعضای کمیسیون اقتصادی

اشراف به قوانین فرادستی		
ضرورت تطابق لوائح با قوانین		
ضرورت رعایت فرایند قانون گذاری		
توجه به سیاست‌های کلان نظام		
داشتن رویکرد کلان		
توجه به شرایط جامعه		
اجماع در تصویب قوانین	رویکرد کلان‌نگر در	دامنه قانون گذاری
جامعه‌محور بودن قوانین	تصویب قوانین	
تصویب قوانین عدالت‌محور		
عام‌گرا بودن قوانین		
فرهنگ‌محور بودن قوانین		
انطباق خاستگاه قانون گذار و مطالبات آن‌ها		
تأکید بر منافع محلی	عدم تقابل منافع ملی و	رویکرد قانون گذار
انفعال نمایندگان محلی	محلی	
رویکرد ابزاری نمایندگان		
تقدم منافع فردی بر منافع جمعی		

شکل ۴. نمای شماتیک عوامل مؤثر بر ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی

در شکل ۴ تلاش شده است تا نمایی شماتیک از مقولات استخراج شده ارائه شود. هدف از ارائه شکل زیر ارائه تصویری شماتیک از نحوه‌ی ارتباط مهم‌ترین یافته‌های تحقیق با یکدیگر است. در نهایت مدل پژوهش با ۵ بُعد، ۸ مقوله اصلی و یکدیگر است.

۴۵ مقوله فرعی (شاخص) به دست آمده که در قالب چهار رکن، زمینه، ورودی، مؤلفه‌های فرایندی و محصولات مطابق مدل (سیپ) دسته‌بندی شدند که مدل نهایی در ادامه مشاهده و تبیین می‌شود (شکل ۵).

شکل ۵. مدل ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، پژوهشگر به دنبال پاسخ به این سؤالات است که مدل ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران چیست؟ ابعاد و مؤلفه‌های مدل ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران چیست؟ روابط بین ابعاد و مؤلفه‌های مدل ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران چگونه است؟

بررسی مطالعات پیشین نشان می‌دهد که موضوع ارزیابی خطمشی، یک میحث کلیدی در فرایند خطمشی‌گذاری در مجلس شورای اسلامی ایران است و مطالعاتی هم که صورت پذیرفته، بیشتر در حوزه تدوین و اجرای خطمشی‌های عمومی بوده و به ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مجلس کمتر توجه شده است. برای مثال دانایی‌فرد و همکاران (۱۳۹۷) ضمن بررسی چگونگی ارزشیابی کیفیت خطمشی‌های عمومی در ایران و طراحی الگوی مفهومی با مدل پیشنهادی این پژوهش هم‌نوایی دارد. مقولات استخراج شده در این پژوهش نشان می‌دهد، در حال حاضر در نظام قانون‌گذاری با سه عارضه اصلی مواجه هستیم: تورم قانون و مقررات، تعداد مراجع قانون‌گذاری و تنوع مدیریت اجرایی قانون. منشأ این سه عارضه حکایت از تسلط فضای سیاسی کشور بر فضای خطمشی‌گذاری، تغییر شرایط اجرایی کشور، تغییر سازمان‌ها و

ساختارهای اداری و اصلاح فرایندها و تعارض قوانین و نبودن دستورالعمل‌های اجرایی و یا عدم تصویب آیین‌نامه‌های اجرایی قوانین بوده و همین امر سبب شده که در برخی از موارد عملاً مصوبات مجلس و قوانین موجود کشور امکان اجرایی نیابد و این موضوع یعنی فقدان اثربخشی و کارآمدی قوانین. یافته‌های این مطالعه نشان داد که عدم اتخاذ رویکردهای کلان‌نگرانه و به روز نبودن نمایندگان مجلس شورای اسلامی در تصویب قوانین منجر به تصویب خطمشی‌های اقتصادی بدون در نظر گرفتن نظام جامع و منظومه‌ای شده است. چنین موانعی در مقوله‌های اصلی تحت عنوان «جامعه‌محور نبودن قوانین» و «عدم تناسب قوانین با شرایط اقتصادی جامعه» استخراج و شناسایی شدند.

پیام نهایی این پژوهش بیانگر آن است که ائتلاف منابع، بخشی‌نگری، پوپولیسم و سیاسی‌کاری از مشخصه‌های اصلی مجالس در ایران است و اصلاح ساختار مجلس و نظام انتخابات راهکاری اجتناب‌ناپذیر برای برون رفت از این مشکلات است. نمایندگانی که مجوز ورود به مجلس را با رأی مردم می‌گیرند، نباید رویکرد محلی‌گرایی داشته باشند و فقط به خواسته‌ها و مطالبات مردم در حوزه انتخابی خودشان اهمیت دهند بلکه ضروری است توسعه کشور و منافع همه جامعه را در نظر بگیرند و قوانین و ضوابطی را وضع کنند که چرخه اقتصادی را

به حرکت در آورد.

یافته‌های پژوهش حاضر، برای ارائه مدل نسبتاً جامعی در حوزه ارزیابی خطمشی‌گذاری اقتصادی در مجلس شورای اسلامی ایران از نوآوری برخوردار است.

پیشنهادها پژوهش

براساس یافته‌های این پژوهش، پیشنهادها ارائه شده ذیل درخصوص تدوین، اجرا و نهایتاً ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران می‌تواند به نمایندگان مجلس، دستگاه‌های نظارتی همچون دیوان محاسبات و سازمان بازرسی کل کشور کمک کند:

بعد سیاسی

گفتمان حاکم بر دولت‌ها و رویکردهای شخصی و مدیریتی رؤسای جمهور در راستای بهبود کارایی و زمینه‌های اجرایی خطمشی‌های کلان و سیاست‌های کلی با رویکرد ملی همسو شود.

استقلال مجلس و نمایندگان در تصویب قوانین حفظ شود و از اعمال فشارهای سیاسی و جناحی در تصویب خطمشی‌های کلان و ملی اقتصادی کاسته شود.

فراهم کردن مکانیزمی جهت ارزیابی‌های غیردولتی به‌وسیله مطبوعات؛ رسانه‌های گروهی؛ افراد و پژوهشگران و گروه‌های غیردولتی.

تمامی فرایندهای خطمشی‌گذاری در مجلس شورای اسلامی تجمیع شود و دیگر نهادهای ناهمسو، متضاد و ناهماهنگ به‌عنوان مشاور و همکار تحت نظارت و نهاد اصلی یعنی مجلس شورای اسلامی به فعالیت بپردازند.

بعد فنی و اداری

هماهنگی و همکاری کامل نهادها و قوای مؤثر مانند دولت، مجلس، مجمع تشخیص مصلحت نظام و شورای نگهبان در بهبود فرایند و کارایی و اثربخشی برون‌داد خطمشی‌های اقتصادی.

برقراری سیستم اطلاع‌رسانی در مورد خطمشی‌ها و تسهیل ارتباط بین مردم و مسئولین از طریق راه‌اندازی سایت‌های اینترنتی توسط نمایندگان مجلس شورای اسلامی برای ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی است.

اجرای کامل قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات شامل بخش‌های ارزیابی عملکرد و نتایج اجرای قوانین و

مصوبات و خطمشی‌ها.

لازم است برای جلوگیری از ورود نمایندگان بدون تخصص مرتبط به کمیسیون اقتصادی استانداردها و معیارهای سخت‌گیرانه‌ای برای نمایندگان متقاضی عضویت در این کمیسیون اعمال شود.

برگزاری دوره‌های آموزشی فرایند قانون‌گذاری و آشنایی با مجموعه قوانین و اسناد فرادستی در ابتدای هر آغاز به کار هر دوره مجلس شورای اسلامی جهت کاستن از ضعف دانش و تخصص و اطلاعات نمایندگان منتخب.

بعد اقتصادی

بازنگری در قوانین اقتصادی متناسب با تغییرات و تحولات محیط کسب و کار و رویکردهای آینده‌نگرانه کشور باید در دستور کار قوای مجریه و مقننه قرار گیرند.

ضرورت تصویب قوانین بلندمدت متناسب با نیازهای جامعه و عدم تصویب قوانین متعدد و انبوه اقتصادی.

تعامل و همکاری بازوهای نظارتی قوای مقننه، مجریه و قضائیه مانند دیوان محاسبات، سازمان حسابرسی و سازمان بازرسی کل کشور با یکدیگر در زمینه ارزیابی، خطمشی‌ها و ارائه گزارش میزان موفقیت خطمشی برای شناسایی نقاط ضعف و قوت اجرای آن.

ضروری است حاکمیت کمیسیون تخصصی اقتصادی مجلس در بررسی لوایح و طرح‌هایی که به کمیسیون مربوطه به‌عنوان کمیسیون اصلی ارجاع می‌شود فارغ از اعمال فشار سلیق سیاسی و جریان‌های حزبی باشد.

دامنه قانون‌گذاری

ضرورت ایجاد نهادی مستقل و حرفه‌ای برای ارزیابی مستمر و روش‌مند که بر اساس آخرین متدهای علمی فرایند تدوین خطمشی را زیر نظر داشته باشد تضمین‌کننده سلامت و کارایی فرایند خطمشی‌گذاری اقتصادی است.

در فرایند تدوین خطمشی با استفاده از مکانیزم‌های نظارتی نسبت به کاهش بوروکراسی، روان‌سازی و کاهش اعمال نفوذ در راستای اجرای کارآمد و مؤثر خطمشی اقدام شود. الحاق بند یا ماده‌ای به آیین‌نامه داخلی مجلس مبنی بر اولویت منافع ملی بر منافع محلی در تصویب قانون بودجه سالیانه کشور

تشکیل هیئت برای تطبیق همسویی خطمشی‌ها با برنامه‌ها و اسناد بالادستی به‌منظور از رفع ناهماهنگی‌ها بین دولت و مجلس.

ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران انجام داد، اما با این حال ممکن است متغیرهای دیگری وجود داشته باشند که باید مورد توجه قرار گیرند. همچنین جا داشت محقق پس از دسته‌بندی متغیرها و استخراج ابعاد مسائل ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی، آن ابعاد را در تعدادی از وزارتخانه‌ها به محک سنجش و آزمون بگذارند که انجام این کار بنابه دلایلی امکان‌پذیر نبود. بنابراین، به محققان آینده توصیه می‌شود که در پژوهش‌های خود به منظور افزایش اعتبار محتوایی ابزار سنجش مسائل ارزیابی خطمشی‌های اقتصادی مصوب مجلس شورای اسلامی ایران، به متغیرهای فعلی اکتفا نکنند و به جستجوی متغیرهای دیگر سازمان‌ها نیز بپردازند.

بُعد قانون‌گذار

قانون‌گذاران در تدوین قانون آزاد باشند و وامدار کسی نباشند. ضروری است نمایندگان بر اساس مسئولیت و موقعیت خود در کمیسیون‌های تخصصی عضو و از نظر علمی و تخصصی همیشه به‌روز و مجهز به آخرین اطلاعات قانون‌گذاری باشند. قانون‌گذاری باید منافع ملی را بر منافع جناحی و حزبی و محلی ترجیح دهد.

محدودیت‌های پژوهش

این پژوهش در حین اجرا با محدودیت‌هایی مواجه بوده است که از جمله آن‌ها می‌توان به محدود بودن متغیرهای مورد استفاده، اشاره کرد. به این معنی که اگرچه محقق تمام تلاش خود را برای شناسایی و استخراج متغیرهای مربوط به مسائل

منابع

دانش‌فرد، کرم‌الله (۱۳۹۲). *مبانی خطمشی‌گذاری عمومی*. تهران، نشر نیاز دانش.

شریف‌زاده، فتاح؛ قربانی‌زاده، وجه‌الله؛ سید نقوی، میرعلی و حسین پوری، مهدی (۱۳۹۵). «ارزیابی مؤلفه‌های مؤثر بر خطمشی‌گذاری در صنعت نفت و گاز از منظر کارآفرینی». *فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت سازمان‌های دولتی*، ۴(۳)، ۱۳۳-۱۴۵.

قلی‌پور، رحمت‌الله (۱۳۹۱). *تصمیم‌گیری سازمانی و خطمشی‌گذاری عمومی*. تهران، انتشارات سمت.

مظلومی، نادر و متولی، علی (۱۳۹۱). «الگوی برای اجرایی کردن برنامه‌های راهبردی». *فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)*، ۲۲(۷۶)، ۱۹-۴۵.

معمارزاده طهران، غلامرضا؛ میرسپاسی، ناصر و جلیلی، سودابه (۱۳۹۰). «ارائه مدلی برای ارزیابی اثربخشی اجرای خطمشی‌های عمومی جمهوری اسلامی ایران در حوزه بهداشت و درمان». *فصلنامه رسالت مدیریت دولتی*، ۲(۲)، ۱۹-۳۱.

واعظی، رضا؛ شریف‌زاده، فتاح و محمدی، محسن (۱۳۹۴). «شناسایی و اولویت‌بندی الگوهای ارزیابی خطمشی عمومی». *فصلنامه علمی - پژوهشی انجمن علوم مدیریت ایران*، ۱۰(۴)، ۱-۴۱.

اسعدی، محمود؛ هادی پیکانی، مهربان و رشیدپور، علی (۱۳۹۶). «الگویی برای اجرای اثربخش خطمشی‌های عمومی در وزارت امور اقتصادی و دارایی (مطالعه موردی: گمرک جمهوری اسلامی ایران)». *فصلنامه علمی-پژوهشی مدیریت دولتی*، ۹(۴)، ۵۹۱-۶۱۴.

الوانی، سید مهدی و شریف‌زاده، فتاح (۱۳۹۴). *فریند خطمشی‌گذاری عمومی (چاپ سیزدهم)*. تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

جباری‌پور، مجتبی؛ عابدی جعفری، حسن و ابویی اردکانی، محمد (۱۳۹۴). «بررسی و ارزیابی خطمشی‌های مبارزه با فساد در برنامه‌های چهارگانه توسعه جمهوری اسلامی ایران». *فصلنامه علمی - پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی*، ۱(۲)، ۵۱-۶۸.

حسنقلی‌پور، حکیمه؛ امیری، مجتبی و پورعزت، علی‌اصغر (۱۳۹۶). «توسعه مدل ارزشیابی خطمشی نگهداشت اثربخش اعضای هیئت‌علمی در آموزش عالی». *فصلنامه علمی-پژوهشی مدیریت دولتی*، ۹(۳)، ۴۸۹-۵۱۶.

دانایی‌فرد، حسن؛ شکری، زینب؛ خیرگو، منصور و فانی، علی‌اصغر (۱۳۹۷). *چگونگی ارزشیابی کیفیت خطمشی‌های عمومی در ایران: پژوهشی اکتشافی مبتنی بر روش‌شناسی ترکیبی*. *فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت، اقتصاد و حسابداری*، ۲(۲)، ۷۹-۹۴.

Alkin, M. C. & Christie, C. A. (2004). "An evaluation theory tree". *Evaluation roots: Tracing theorists' views and influences*,

Thousand Oaks, Canada, Sage.
Anderson, J. E. (2014). *Public policymaking*. New York, USA, Praeger Press.

- Brownson, R. C., Chriqui, J. F. & Stamatakis, K. A. (2009). "Understanding evidence-based public health policy". *American journal of public health*, 99(9), 1576-1583.
- Corbin, J., Strauss, A. & Strauss, A. L. (2014). *Basics of qualitative research*. Newbury Park, Canada: Sage Press.
- Fischer, F. & Miller, G. J. (Eds). (2017). *Handbook of public policy analysis: theory, politics, and methods*. London, UK: Routledge Press.
- Funnell, S. C. & Rogers, P. J. (2011). *Purposeful program theory: Effective use of theories of change and logic models*(Vol. 31). John Wiley & Sons.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1989). *Fourth generation evaluation*. Newbury Park, Canada: Sage Press.
- Hill, M. & Hupe, P. (2014). *Implementing public policy: An introduction to the study of operational governance*. Newbury Park, Canada: Sage Press.
- Howlett, M., Ramesh, M. & Perl, A. (2009). *Studying public policy: Policy cycles and policy subsystems* (Vol. 3). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Jenkins, W. I. (1978). *Policy analysis: A political and organisational perspective*. London: UK, M. Robertson Press.
- Kahan, B. (2008). Review of evaluation frameworks. *Saskatchewan Ministry of Education*, Saskatchewan, Canada.
- Miles, I., Cunningham, P., Cox, D. & Malik, K. (2006). Smart Innovation: A practical guide to evaluating innovation programmes. *DG Enterprise and Industry, European Commission*, Luxembourg.
- Stufflebeam, D. L. & Coryn, C. L. (2014). *Evaluation theory, models, and applications* (Vol. 50). John Wiley & Sons.
- Vedung, E. (2009). *Handbook of Public Policy and Program Evaluation*. Transaction publishers new Brunswick (UAS) and London (UK)
- Wollmann, H. (2003). Evaluation in public-sector reform: Towards a 'third wave of evaluation'. *Evaluation in Public Sector Reform. Concepts and Practice in International Perspective* 1-11. Northampton, Massachusetts, USA: Cheltenham Press.
- Worthen, B. (1990). *Program evaluation. The international encyclopedia of educational evaluation*. Toronto, Ontario, Canada: Pergammon Press.